

**ZMENY V PRÁVNEJ ÚPRAVE FINANCOVANIA
REGISTROVANÝCH CIRKVI A NÁBOŽENSKÝCH
SPOLOČNOSTÍ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE
S PRIHLIADNUTÍM NA PRÁVNU ÚPRAVU
KÁNONICKÉHO PRÁVA¹**

prof. JUDr. Matúš Nemeč, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva
matus.nemec@flaw.uniba.sk

**Zmeny v právnej úprave financovania registrovaných
cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike
s prihliadnutím na právnu úpravu kánonického práva**

Po vyše sedemdesiatich rokoch zákonodarca v Slovenskej republike zmenil niektoré aspekty materiálneho (finančného) zabezpečenia registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Napriek úplnej abrogácii zákona č. 218/1949 Zb. ostal v novom zákone zachovaný model priamych štátnych príspevkov na zákonom všeobecne vymedzené oblasti činnosti, vrátane plátov duchovných. Zrušené však boli zákonné platové tabuľky, čím bolo posilnené autonómne postavenie cirkví a náboženských spoločností pri tvorbe vlastných rozpočtov a hospodárení s peniazmi v súlade s predpismi o finančnej disciplíne.

**Changes in the legal regulation of funding of registered churches
and religious societies in the Slovak Republic, with reference
of of canon law regulation**

After more than seventy years, the lawgiver in the Slovak Republic changed some aspects of the material (financial) security of registered churches and religious societies. Despite the complete abrogation of Act no. 218/1949 Coll., the new law (Act no. 370/2019 Coll.)

¹ Príspevok je výstupom grantu APVV-17-0022 s názvom „Rímsko-kánonické vplyvy na slovenské verejné právo“.

leave unchanged the model of direct state contributions to areas of activity, generally defined by law, including clerical salaries. However, by abolishing the statutory pay scales was strengthened the autonomous position of churches and religious societies in creation and implementation their own budgets in accordance with the provisions of financial discipline.

**Änderungen in der Rechtsregelung der Finanzierung
der registrierten Kirchen und Religionsgemeinschaften
in der Slowakischen Republik unter Berücksichtigung
des kanonischen Rechtsregelung**

Nach mehr als siebenzig Jahren der Gesetzgeber in der Slowakischen Republik hat sich einige Aspekte von materieller (finanzieller) Absicherung der registrierten Kirchen und der Religionsgemeinschaften verändert. Trotz der vollen Abrogation der Gesetzes Nr. 218/1949 Ges. Slg. bleibt das unverändert das Modell der direkten staatlichen Beiträge an die Allgemeinen definierten Tätigkeitsbereiche, einschließlich die Gehälter der Geistlichen unverändert. Die gesetzlichen Gehaltstabellen wurden jedoch abgeschafft, wodurch die autonome PoGesetzlich anerkannte Kirchensituation von Kirchen und Religionsgemeinschaften bei der Erstellung ihrer eigenen Haushalte und der Verwaltung ihres Geldes gemäß den Regeln der Finanzdisziplin gestärkt wurde.

Kľúčové slová: štátny príspevok, duchovní, kongrua, remunerácia, cirkevná daň, cirkevná autonómia, registrované cirkvi

Keywords: state contributions, clerics, congrua, remuneration, church tax, church autonomy, registered churches

Schlüsselbegriffe: Staatliche Beiträge, Geistliche, Unterhalt, Vergütung, Kirchensteuer, kirchliche Autonomie, gesetzlich anerkannte Kirchen

Úvod

Právna úprava postavenia cirkví sa odvíja od východiskového prístupu štátu k náboženskej slobode, v tomto prípade inštitucionálnej. V Slovenskej republike je prístup k tejto otázke vymedzený v článku 1, odseku 1 Ústavy, podľa ktorého sa Slovenská republika neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo. Avšak osobitnou kapitolou je v tejto súvislosti problematika materiálneho zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností, v ktorej odľuka cirkví od štátnych financií nenastala. Od 19. storočia existujúci, štátom nanútený systém uznaných a dotovaných cirkví, v roku 1949 prerušený systémom úplného štátneho dozoru nad cirkvami, neskôr, v podmienkach demokratického usporiadania, prijatý model registrovaných, ale naďalej dotovaných cirkví, vytvoril

v spoločnosti situáciu, ktorá nijako nenapomáhala procesu autonómneho vytvárania a spravovania zdrojov a používania financií cirkvami samotnými. Príspevok od štátu, bez ohľadu na to, ako sa legislatívne označoval, viedol k vzniku známej „železnej košeľe“ – zvyku (v prenesenom zmysle), ktorého sa už nikto (cirkvi ani štát) nemal záujem zbaviť. Je zrejmé, že ani po prijatí zákona č. 370/2019 Z. z. nedochádza k principiálnej zmene a definitívnemu odstráneniu finančnej závislosti registrovaných cirkví od štátnej podpory. Táto podpora síce už nie je jediným zdrojom financovania cirkví (ako to bolo v rokoch 1949 – 1989), ale predsa len zostáva zdrojom podstatným². Určitú koncepciu materiálneho zabezpečenia duchovných ponúka aj zákonodarstvo katolíckej cirkvi, jej využitie je však limitované a podmienené vnútroštátnou legislatívnou úpravou, pri ktorej katolícka cirkev, prípadne aj iné cirkvi, vyvíjajúce činnosť na území štátu, môžu v nejakej podobe spolupracovať.

1. Kánonickoprávne normy o materiálnom zabezpečení duchovných

Dôstojná, resp. primeraná výživa klerika (*honestata vel congrua sustentatio cleri*³) je spojenie, ktoré používa Kódex kánonického práva na viacerých miestach v súvislosti s určitými okolnosťami, resp. situáciami, v ktorých je potrebné, aby sa kompetentné cirkevné autority postarali o to, aby klerik, nadobúdajúci alebo opúšťajúci nejaký cirkevný úrad mohol viesť dôstojný život⁴. *Congrua sustentatio* pozostáva pre-

² V záujme objektívneho pohľadu je však potrebné dodať, že dotácie zo štátneho rozpočtu rozdeľujú ústredné orgány štátnej správy každoročne na základe žiadosti množstvu subjektov (mimovládnych neziskových organizácií), ktoré nie sú štátnymi orgánmi ani verejnými subjektmi. Na rozdiel od registrovaných cirkví je však v ich prípade dotácia nenárokateľná. Avšak napríklad podľa zákona č. 250/2007 Z. z. o ochrane spotrebiteľa a ministerstvo hospodárstva musí podporovať činnosť združení (t. j. mimovládnych organizácií), ktoré reprezentujú záujmy spotrebiteľa (§ 25, ods. 6).

³ Termín „kongrua“ (*congrua*) inšpiroval aj sekulárneho zákonodarcu. „Kongrua“ tu znamená doplnok, ktorý poskytuje štát k cirkevným a iným súkromným zdrojom príjmu v záujme toho, aby príjem duchovného dosahoval určité minimum, ustanovené zákonom (napr. zákon č. 122/1926 Sb. zák. a nar.); kongrua vyjadruje rozsah „primeranej výživy“ pre kňaza (*congrua sustentatio* – porov. napr. kán. 979 § 2, kán. 980 § 2 CIC 1917), ktorý môže byť vyšší než štátna „kongrua“; porov. TRETERA, Jiří, R. – HORÁK, Zboj: Slovník církevního práva. Praha : Grada Publishing, 2011, s. 68; HEJČL, Jan: Vlastnické právo kněze katolického k důchodům církevním. In: *Časopis katolického duchovenstva*, roč. XLI, č. 5/1900, s. 368; ŠTEFANICA, Ján: Vývoj právnej úpravy štátneho financovania príjmu katolíckych duchovných na Slovensku v 20. storočí, in: BRTKO, R. – ČERBOVÁ, V. a kol: *Kontinuita a diskontinuita práva v 20. storočí I. Cirkevné, kánonické a konfesné právo*. Bratislava : Atticum, 2013, s. 124.

⁴ Porov. napr. kán. 384 kán. 222 § 1 CIC 1983.

dovšetkým z toho, čo patrí do materiálnych životných potrieb klerika a osôb, na ktorých službu a pomoc je odkázaný⁵, z toho, čo malo slúžiť na jeho oddych, z toho, čo by mal poskytovať v rámci miernej pohostinnosti⁶ a z toho, čo klerik potrebuje na svoje vzdelávanie a mravný rozvoj. Má sa teda pritom brať do úvahy aj to, čo prípadne klerik dáva ako prejav dobročinnnej lásky darom, resp. ako odmenu⁷, ale treba to zohľadniť podľa aktuálnej hodnoty (funkcie) klerika⁸. Veľmi veľké rozdiely v rozsahu zabezpečenia klerikov však nemajú existovať, predovšetkým v rámci klerikov jednej diecézy alebo podriadených tej istej právomoci⁹.

Kódex kánonického práva z roku 1983 (CIC 1983) výrazne modifikoval normy o materiálnom zabezpečení klerikov. Zákonodarca vyzval miestne Konferencie biskupov, aby transformovali pôvodné benefíciačne inštitúcie na také, ktoré budú „*sústredovať majetky alebo milodary s tým cieľom, „... aby ... bolo postarané o materiálne zabezpečenie klerikov, ktorí vykonávajú službu v prospech diecézy, ak nie je o nich postarané ináč*“¹⁰. Nový Kódex, aj preto už na pomenovanie toho, čo CIC 1917 nazýval „*congrua sustentatio cleri*“, používa nový pojem – remunerácia. Remunerácia je podpora, poskytovaná klerikovi, ktorý sa venuje službe cirkvi. Nie je to úplná a priama odmenu za množstvo vykonanej prác, skôr umožňuje klerikovi zabezpečiť jeho životné potreby a umožňuje mu dôstojný, resp. slušný život¹¹ v záujme toho, aby mal slobodu pri výkone jeho pastoračnej služby¹².

⁵ Porov. kán. 281 § 1 CIC 1983.

⁶ Apoštolské kánony, kánon 41; Sväté Písmo, Prvý list Timotejovi 3,2-3; (porov. ŠÍMA, Josef: Apoštolské kánony – najstarší cirkevní zákonník, in: *Časopis katolíckého duchovenstva*, roč. LXXXI, č. 4/1941, s. 200.

⁷ Porov. kán. 282 § 2 CIC 1983; porov. PESCHKE, Karl-Heinz: *Křesťanská etika*. Praha : Vyšehrad, 2004, s. 602.

⁸ HEJČL, Jan: *Vlastnické právo kněze katolíckého k důchodům církevním*, s. 369-370.

⁹ BEAL, John P. – CORIDEN, James A. – GREEN, Thomas J.: *New Commentary on the Code of Canon Law*. Mahwah, N.J. : Paulist Press, 2000, s. 367.

¹⁰ Kán. 1272 a 1274 § 1 CIC 1983; materiálne zabezpečenie kňazov označuje CIC 1983 novým pojmom –remunerácia (odmena), keďže benefíciačný systém „časných a duchovných dohier“ sa stal po II. svetovej vojne neudržateľný. Remunerácia je odpoveďou na požiadavku koncilu, aby odmena za službu klerika zodpovedala povahe úradu klerika s ohľadom na čas a miesto .

¹¹ CIC 1983 na rôznych miestach uvádza spojenie „*honesta sustentatio*“ („dôstojné zabezpečenie“, napr. kán. 222 § 1; kán. 384); je ale zaujímavé, že používa aj spojenie „*congrua sustentatio*“, ale v súvislosti s materiálnym zabezpečením farára, ktorý sa zriekol úradu z dôvodu dosiahnutia veku 75 rokov (kán. 538 § 3 CIC 1983)

¹² PROVOST, James H.: Some Canonical Considerations Relative to Clerical Sexual Misconduct, In: *The Jurist* 52 (1992), s. 632; klerici sa napríklad bez povolenia predstaveného nemajú venovať obchodovaniu a podnikaniu a spravovať majetok, patriaci laikom, resp. spravovať svetské úrady, s ktorými je spojené bremeno finančného vyúčtovania (porov. kán. 285 § 4 CIC 1983; pozri aj kán. 285, § 2 CIC 1983; kán. 139, §1 CIC 1917; porov. aj kán. 124 CIC 1917 a kán. 276, § 1 CIC 1983.)

Druhý vatikánsky koncil katolíckej cirkvi vychádza z ideálu „zdravej spolupráce“ (*sana cooperatio*) medzi štátom a cirkvou¹³, keďže aj štát aj cirkev sú zamerané na povolanie človeka – každá inštitúcia z iného dôvodu – k jeho osobnému ale aj spoločenskému povolaniu vo svete¹⁴. Katolícka cirkev sa inštitucionálne, ani doktrínálne neviaže na žiadny politický systém a zdôrazňuje autonómne postavenie oboch inštitúcií pri plnení ich úloh¹⁵. Pri napĺňaní idey zdravej spolupráce preto miestne a dobové okolnosti nebránia tomu, aby ten-ktorý „model spolupráce“ obsahoval aj také prvky, ktoré sú vo vzťahu k určitému národu alebo územiu tradičné¹⁶.

2. Diskusia a prístupy k problematike materiálneho zabezpečenia cirkví v Slovenskej republike

Otázkou je, či problémom vzťahu štátnej moci a cirkví (v súčasnosti vlastne len registrovaných) v Slovenskej republike je fakt, že medzi nimi funguje kooperácia alebo či v princípe nekonfliktný vzťah medzi nimi máme považovať za niečo neprirodzené, keďže v tomto vzťahu by podľa niektorých úvah mal byť nevyhnutne prítomný istý druh konfrontácie¹⁷, ako uvádza Ondrášek „*dialektický vzťah kooperácie a konfrontácie*“. Ak (podľa neho) chýba prvok konfrontácie, prípadný stret záujmov štátu a cirkvi by mohol viesť k „obetovaniu hodnôt (náboženských, duchovných) na oltár záujmov“ (materiálnych), ktoré momentálne zabezpečuje predovšetkým štátna moc¹⁸.

¹³ *Gaudium et spes* 76,3; koncil vyzval authority partikulárnych cirkví, aby sa vzdali privilégiií od občianskych autorít, ktoré by mohli obmedzovať jej slobodu (porov. VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha : Leges, 2017, s. 552-553) a ktoré by mohli byť zdrojom jej prílišnej lojality ku štátnej moci.

¹⁴ PŘIBYL, Stanislav: Ekleziologické aspekty financování církve a církevní restituce, in: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.): *Financování cirkví a náboženských spoločenstí v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 68.

¹⁵ *Gaudium et spes*, 76,2.

¹⁶ PŘIBYL, Stanislav: *Ekleziologické aspekty financování církve a církevní restituce*, s. 68.

¹⁷ ONDRÁŠEK, Lubomír Martin: Dopady štátneho financovania cirkví na ich verejnú službu. In: Moravčíková, Michaela (ed.): *Financovanie cirkví a náboženských spoločenstí v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 45-46.

¹⁸ ONDRÁŠEK, Lubomír Martin: *Dopady štátneho financovania cirkví na ich verejnú službu*, s. 46. Autor zdôrazňuje, že cirkev na Slovensku zväčša „nehovorí moci pravdu“, t.j. v princípe nekonfrontuje politickú moc s pravdou a spravodlivosťou podľa biblického posolstva (cit. d., s. 43-45). Podľa môjho názoru autor neadekvátne hodnotí situáciu, pretože úlohou cirkvi nie je hovoriť „moci pravdu“ o otázkach, ktoré sú síce významné pre dobro človeka, ale nie sú podstatné pre jeho duchovný cieľ. Navyše, cirkev nie je na to, aby vyjadrovala stanoviská k aktuálnym spoločenským problémom podľa želania médií, politických strán, resp. na objednávku kohokoľvek. Inak povedané, „hovoriť pravdu moci“ je spojenie, pri ktorom si

Nekonfrontačný prístup štátu a cirkví k otázke materiálneho zabezpečenia registrovaných cirkví aj po spoločenských zmenách v roku 1989 stál a odvíjal sa od myšlienky štátnej podpory cirkví, ktorá je – aj keď je to paradoxné – obsahom zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Je však takmer isté, že úpravnú kooperáciu štátu s cirkvami vtedajší zákonodarca určite nezamýšľal ako programovú tézu¹⁹. Napriek tomu model financovania cirkví, ktorý zaviedol tento zákon, sa okrem zrušenia inštitútov štátneho dozoru nad cirkvami²⁰, nezmenil až do roku 2019. Dokonca, zákon č. 370/2019 Z. z., ktorým sa ruší zákon č. 218/1949 Zb., neustanovuje v koncepčnom zmysle nový model financovania cirkví, resp. naďalej platí, že základný zdroj financovania cirkví ostáva ten istý – štátny rozpočet..

Tradicia poskytovania štátneho príspevku (dotácií) cirkvám, dlhodobo etablovaných na území štátu, je prítomná na území Slovenska v legislatívnej podobe už od 19. storočia²¹. Takéto zotrúvanie na určitom modeli úpravy vedie úplne prirodzene k formovaniu vedomia ľudí

obsah „pravdy“ každý človek môže interpretovať subjektívne. Okrem toho je zrejmé, že hranica medzi „hovorením pravdy moci“ a zasahovaním do politiky je veľmi tenká a práve tí, ktorí volajú po angažovaní sa cirkví vo verejných veciach, by boli pravdepodobne prví, ktorí by ju obvinili zo zasahovania do politiky.

¹⁹ Porov. napr. Dôvodovú správu k zákonu č. 218/1949 Zb. (Všeobecná časť); dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=71951> (spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica).

²⁰ V januári 1990 bol z uvedeného zákona odstránený inštitút štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti (§ 7), inštitút štátneho dozoru nad majetkom cirkví a náboženských spoločností (§ 10) a trestné ustanovenie za porušenie ustanovení uvedeného zákona (§ 13).

²¹ Korene tohto javu môžeme nájsť už v 17. storočí. Panovník Ferdinand III. totiž v polovici tohto storočia zriadil dvoma cisárskymi dekrétmi náboženskú základinu (*cassa parochum*) na odškodnenie katolíckeho duchovenstva za stratu príjmov, spôsobených zrušením poplatkov (na základe zákonného článku č. XII z roku 1647), ktoré im dovtedy platili členovia Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a Evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania. Účelom základiny (fondu), ktorej príjmom, okrem zakladajúceho vkladu príjmov panovníckej komory, boli najmä príspevky katolíckych biskupov. Účelom základiny bolo poskytovať dotácie na činnosť nových fár a dopĺňanie príjmov existujúcich fár. K tejto majetkovej mase neskôr pribudol majetok reholí zrušených Jozefom II a podľa článku XXXII konkordátu z roku 1855 aj interkalárne príjmy veľkých benefícií. Fond mal verejnú povahu, bol určený na zabezpečovanie potrieb katolíckej cirkvi a spravoval ho štát v mene cirkvi, keďže majetok bol pôvodne vlastníctvom katolíckej cirkvi (porov. heslo: „NÁBOŽENSKÉ FONDY“, in: Slovník československého práva veřejného II., Brno : Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 695; čl. XXXI Ríšskeho konkordátu z roku 1885; to, že základiny (fondy) mali verejnú povahu a neboli majetkom katolíckej cirkvi bolo aj súčasťou argumentácie Ústavného súdu SR pri riešení sťažnosti š.p. L. z roku 2009: „...*majetky náboženskej základiny nie sú účelovým majetkom cirkevným, ale verejno-prospešnými, verejno-účelovými. Náboženská základina aj v zmysle zákona č. 26/1791 bola pomenovaná účelovým majetkom základiny a podľa toho bola aj spravovaná a využívaná. Náboženská základina bola zriadená za účelom financovania náboženských, cirkevných vecí a záležitostí, avšak nebola majetkom cirkvi. ...*“; dostupné na: file:///C:/Users/matus/Downloads/Rozhodnutie%20-%20Rozhodnutie%20I.%20-%20C%3%9AS%20316_09.pdf

určitým spôsobom. Členovia cirkví si zvykli na to, že cirkev je financovaná štátom (aj keď si tento spôsob financovania cirkví nezvolila dobrovoľne) a oni nemajú povinnosť sa na financovaní cirkví podieľať. To sa premietlo aj do postoja mravného a dovtedajšia pravidelnosť podpory ľudí pre cirkev bola právne odsunutá do slepej uličky. Jeden z motivujúcich faktorov tejto podpory – prispievať na „svoju“ cirkev (ktorá nechce byť odkázaná na štát) – bol nahradený práve štátnou podporou²². Tento jav vo vedomí ľudí sa dá vysvetliť aj tak, že záväzok štátu materiálne zabezpečovať cirkev chápu bežní členovia cirkví postupne ako samozrejmy. Dôverujú zákonu a tomu, že štát sa v úlohe zákonodarcu nemôže myliť a neustanovil by ako zákon to, čo nie je rozumné a správne²³. Chcieť v tejto situácii „mentálneho nastavenia“ členov cirkví finančnú odľučku cirkví od štátu by bolo veľmi povrchné, keďže vzťahy štátu a cirkví sú už tak dlho previazané, že pri cirkvách nie je možné hovoriť o tom, že by mali nejakú skúsenosť s finančnou nezávislosťou²⁴.

V období 1. ČSR sa od roku 1926 uplatňovala na území Slovenska koncepcia, prevzatá z predchádzajúcej, uhorskej právnej úpravy²⁵, podľa ktorej štát duchovným uznaných a recipovaných cirkví garantoval hranicu najnižšieho príjmu formou doplatku, ktorý mal doplniť príjem kňaza z cirkevných prostriedkov na hranicu minima určeného zákonom – *kongruu*. Podľa kongruového zákona (č. 122/1926 Sb. zák. a nar.) sa duchovní uznaných a recipovaných cirkví týmto spôsobom dostali z hľadiska materiálneho zabezpečenia na úroveň štátnych zamestnancov. Štát takto nepriamo uznal, že plnenie úloh duchovného v pastoračii a pri správe farských úradov (na mieste systemizovanom so súhla-

²² PŘIBYL, Stanislav: Divergence v rozvoji konfesního práva v České republice a na Slovensku od roku 1993. In: *Konfesionálněprávní studie*, Brno : L. Marek, 2007, s. 200.

²³ K zákonu ako rozumnej norme porov. AKVINSKÝ T.: *Summa Theologica*, I, 2, quest. 90, art. 2-4: ... definitio legis, quae nihil est aliud, quam quaedam rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgata (lex est ordinatio rationis ad bonum commune, ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata (Zákon je nariadenie rozumu vydané v záujme všeobecného blaha, vyhlásené osobou, ktorej bola zverená starostlivosť o spoločenstvo).

²⁴ Porov. ŠABO, Martin: Štát a cirkev na Slovensku – vývoj financovania cirkví. In: *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví MK SR (2006)*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví MK SR, 2007, s. 111-112.

²⁵ Kongruový systém bol v Uhorsku zavedený zákonným článkom č. XIV/1898, netýkal sa však katolíckej cirkvi; až zákonný článok č. XIII/1909 uplatnil kongruu aj na katolícku cirkev; korene štátneho kongruového zákonodarstva však sú už v opatreniach Jozefa II. ohľadne cirkevného majetku zrušených kláštorov, pretože vzniknuté náboženské fondy boli povinné zabezpečiť duchovným na novovzniknutých farách kongruu (porov. Slovník československého práva veřejného II., heslo: *Kongrua a platy duchovních*. Brno : Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 292-293.

som štátnej správy kultovej²⁶) je považované za významnú činnosť pre zabezpečenie mravného blaha občanov a takisto pri zabezpečovaní administratívnej personálnej agendy (vedenie cirkevných matrik)²⁷.

Pokiaľ ide o jeden z ďalších prostriedkov financovania cirkví, cirkevnú daň, právo Slovenskej republiky nepozná tento inštitút. Cirkevná daň, ktorú je možné čiastočne prirovnať k cirkevnému desiatku, je v súčasnosti (v štátoch, v ktorých sa uplatňuje) ukladaná zákonom. Cirkevná daň má verejnoprávnu povahu, t.j. vyberá ju štát, ktorý ju distribuuje na účet príslušných cirkví (ktoré sú oprávnené príjmy z nej poberať). Štátny orgán cirkevnú daň aj prípadne vymáha v daňovom konaní. Problémom koncepcie cirkevnej dane v tejto podobe je to, že sa neodvádza ako protihodnota k poskytovaniu nejakého tovaru alebo služby, t.j. chýba jej ekvivalentnosť²⁸.

Systém, založený výlučne na poskytovaní finančných darov a zbierok veriacimi a systém cirkevnej dane registrované cirkvi a náboženské spoločnosti na Slovensku vo väčšine odmietajú, pretože nerešpektujú dlhodobý (vyše storočný) historický vývoj finančného zabezpečenia cirkví na našom území. Okrem toho, je v princípe legitímne tvrdenie, že ak by štát rezignoval na finančné prispievania na činnosť cirkví (čo znamená predovšetkým na príjmy duchovných v pastoračnej službe), porušoval by prijaté záväzky Slovenskej republiky vo vzťahu k cirkvám a náboženským spoločnostiam, ako aj medzinárodné dohody medzi štátom a katolíckou cirkvou a vnútroštátne dohody medzi štátom a nekatolíckymi cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Ide predovšetkým o záväzky v oblasti školstva, vyučovanie náboženstva, ale pre-

²⁶ § 1, ods. 1 zák. č. 122/1926 Sb. zák. a nar.

²⁷ K tomu pozri: GREGOR, Martin: Reforma systému doplnkov kongruy v prvej Československej republike, in: *Revue cirkevného práva*, č. 68-3/2017, s. 76-77.

²⁸ GYURI, Róbert: Cirkevná daň ako prostriedok financovania cirkví a náboženských spoločností (právne aspekty). In: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, s. 149; ďalším problémom cirkevnej dane je to, že v dôsledku všeobecnej povinnosti členov cirkvi platiť ju, každoročne opúšťa formálnym spôsobom veľké množstvo osôb svoju cirkev (napr. v Nemecku v roku 2019 opustilo katolícku cirkev vyše 272 000 osôb). Je to určite aj v dôsledku rozhodnutia (dekrétu) Nemeckej biskupskej konferencie, podľa ktorého vyhlásenie o vystúpení z Cirkvi je „verejným aktom vedomého a dobrovoľného dištancovania sa od Cirkvi a je ťažkým previnením voči cirkevnému spoločenstvu a voči povinnosti prispievať finančne na potreby Cirkvi.“ Z toho je zrejmé, že Nemecká biskupská konferencia, považuje odpor k plateniu cirkevnej dane za vážne porušenie cirkevných zákonov (kán. 209 a kán. 222 § 1 CIC) a preto ustanovila pre tých, čo opustili katolícku cirkev z dôvodu odmietnutia platiť cirkevnú daň, nepriaznivé následky, medzi inými také, ktoré sú účinkami trestu exkomunikácie (porov: Allgemeines Dekret der Deutschen Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt (20. 9. 2012); dostupné na: http://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/presse/2012-145a-Allgemeines-Dekret-Kirchenaustritt_Dekret.pdf)

dovšetkým záväzok prijatia osobitnej medzinárodnej zmluvy o finančnom zabezpečení katolíckej cirkvi a ostatných registrovaných cirkví²⁹.

Prijatie uvedených zmlúv, ktoré mimochodom môžu nielen katolícka cirkev (ale aj ostatné registrované cirkvi) „legitímne očakávať“, by bolo z hľadiska záruk určite výhodnejšie predovšetkým pre katolícku cirkev, keďže zmluva s Apoštolskou stolicou by mala povahu medzinárodnoprávnu³⁰. Na rozdiel od zákona Národnej Rady SR (všeobecnej povahy – o finančnom zabezpečení všetkých registrovaných cirkví) by jednotlivé zmluvy boli adresné a špecifické (týkali by sa len jednej cirkvi, resp. viacerých, nekatolíckych cirkví)³¹.

Iná koncepcia financovania cirkví v Slovenskej republike vznikla v súvislosti s prijatím zákona o reštitúciách cirkevného majetku³², ktorá počítala s tým, že s postupujúcim navrátením majetku cirkvám sa bude pripravovať model postupného znižovania dotácií pre cirkvi zo štátneho rozpočtu. Medzi dôvodmi, ktoré nakoniec eliminovali prijatie tohto modelu bolo presvedčenie, že rozsah a hodnota reštituovaného majetku nenaplnila predstavu cirkví (tých cirkví, ktorých sa reštitúcie v rozhodujúcej miere týkali) o reštituovanom majetku ako o báze, na ktorej sa bude dať vybudovať fungujúci spôsob materiálneho zabezpečenia. Z politického hľadiska však zohral svoju rolu aj fakt, že žiadna vláda ani žiadna cirkev nakoniec neiniciovali prijatie novej právnej úpravy v tomto smere, s tou výnimkou, že v procese prijímania zmlúv s registrovanými cirkvami bolo prijaté len určité východisko. Práce na novom zákone o finančnom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností (nie však nevyhnutne s ideou o novej koncepcii financovania cirkví) sa nakoniec začali až v roku 2010, s prístupom registrovaných cirkví a náboženských spoločností, odbornej aj laickej verejnosti – prostredníctvom pripomienok k legislatívnemu materiálu Ministerstva kultúry³³.

²⁹ Čl. 20, ods. 1 Základnej zmluvy medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou a čl. 20, ods. 1 Zmluvy medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami; porov. ŠABO, Martin: Možné modifikácie súčasného modelu financovania cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike, in: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, s. 114.

³⁰ Dohoda s nekatolíckymi cirkvami by mala povahu vnútroštátnu. Spôsob jej prípadnej zmeny a zrušenia je otázný, keďže je neisté, či normy medzinárodného práva by sa na túto zmluvu dali použiť aspoň primerane.

³¹ Porov. MORAVČÍKOVÁ, M.: *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, s. 161

³² Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 282/1992 Zb. o zmiernení niektorých majetkových krívď spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam.

³³ Predbežná informácia o legislatívnom materiáli č. Pl/2019/162 bola zverejnená v informačnom systéme verejnej správy Slov-Lex. Pripomienkové konanie trvalo od 6. 6. do 19. 6. 2019 (porov.

3. Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností (č. 370/2019 Z. z.)

Problematika materiálneho zabezpečenia duchovných, resp. cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike bude nateraz pravdepodobne na dlhšiu dobu uzavretá, resp. diskusia o tejto otázke bude mať len akademický význam. Národná rada SR prijala v októbri 2019 zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností, ktorým bol po sedemdesiatich rokoch zrušený zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.

V procese príprav tohto zákona jeho tvorca konštatoval, že zákon č. 218/1949 Zb. aj v platnom, t.j. novelizovanom znení, obsahoval záväzky štátu, ktoré sa už dlhší čas neuplatňovali (úhrada bohoslužobných nákladov, cirkevnej administratívy a mimoriadnych vecných nákladov), keďže by ich úhrada podstatne zvýšila zaťaženie štátneho rozpočtu³⁴. Štát už dlhšie poskytoval cirkvám a náboženským spoločnostiam peniaze len na platy duchovných, platil odvody a príspevok na prevádzku ústredí cirkví a náboženských spoločností³⁵. Paradoxné je, že cirkvi boli (a stále sú) zamestnávateľmi svojich duchovných, ale povinnosť zabezpečiť prostriedky na ich platy mal štát, keďže podľa zákona č. 218/1949 Zb. a vykonávacieho vládneho nariadenia (č.299/2007 Zb. v platnom znení) bola v platnosti „Stupnica základných plátov duchovných“ podľa prílohy uvedeného nariadenia.

Zákon č. 370/2019 Z. z. ponecháva základnú, koncepčnú podobu modelu financovania cirkví a to tým, že štátny rozpočet bude naďalej zdrojom priamej finančnej subvencie činnosti registrovaných³⁶ cirkví a náboženských spoločností. Tá bude mať tri formy: príspevok, účelovú dotáciu z prostriedkov Ministerstva kultúry a Úradu vlády SR a úľavu na dani, resp. oslobodenie od daní a poplatkov (§ 3 zákona).

MORAVČÍKOVÁ, Michaela: Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam. In: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, s. 162).

³⁴ Porov. Materiál LP/2019/67- predkladacia správa k zákonu o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností; dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/-/SK/dokumenty/LP-2019-67>

³⁵ Porov. MORAVČÍKOVÁ, M.: *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, s. 162-163.

³⁶ To, že ide o registrované cirkvi je dôležité; ak by štát mal financovať aj neregistrované cirkvi a náboženské spoločnosti, musel by zrušiť systém registrácie cirkví a náboženských spoločností podľa zákona č. 308/1991 Zb.

Mení sa však jeden dôležitý koncepčný prvok. Až do prijatia zákona č. 370/2019 Z. (už od účinnosti zákona č. 218/1949 Zb.) boli zákonom presne určené oblasti, na ktoré poskytoval štát peniaze zo štátneho rozpočtu³⁷. V zákone č. 218/1949 Zb. tieto presne pomenované účely poskytovania úhrad už zákon č. 370/2019 neobsahuje a uvádza už len to, že príspevok je určený na podporu financovania činnosti cirkví. Pritom pomenúva všeobecne tie oblasti, ktoré prirodzene, z povahy a zamerania cirkví, do tejto činnosti patria³⁸. V súlade s čl. 24, ods. Ústavy SR posilňuje a sa rešpektuje vnútorná autonómia cirkví a náboženských spoločností³⁹, keďže v § 6, ods. 2 zákonodarca už len negatívnym spôsobom vymenúva činnosti, na ktoré sa príspevok nesmie použiť⁴⁰. Patria medzi ne tieto činnosti:

- poskytnutie pôžičiek a úverov fyzickým osobám alebo právnickým osobám,
- vklad na základe zmluvy o tichom spoločenstve,
- podnikanie obchodnej spoločnosti, ktorú cirkev alebo jej organizačná zložka založila alebo sa stala jej spoločníkom,
- založenie inej právnickej osoby,
- podpora činnosti politických strán,
- ručenie za záväzky fyzických osôb alebo právnických osôb,
- darovanie fyzickým osobám alebo právnickým osobám,
- úhrada pokút a iných peňažných sankcií.

³⁷ Štát poskytoval podľa ustanovení zákona č. 218/1949 Zb. cirkvám a náboženským spoločnostiam (neskôr len registrovaným cirkvám a náboženským spoločnostiam, keďže až do účinnosti zákona č. 308/1991 Zb. neexistoval zákonný nárok na registráciu) ustanovenú úhradu osobných požitkov duchovných pôsobiacich ako zamestnanci cirkví a náboženských spoločností v duchovnej správe, v cirkevnej administratíve alebo v ústavoch pre výchovu duchovných, ak o to cirkev alebo náboženská spoločnosť požiadala.

³⁸ Ide o tieto činnosti: bohoslužobné aktivity, výchovné aktivity, kultúrne aktivity a charitatívne aktivity cirkví, na náklady cirkví súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa a na prevádzkové náklady cirkví.

³⁹ Porov. Materiál LP/2019/67 – predbežná informácia k zákonu o finančnej podpore cirkví a náboženských spoločností“, bod 2; porov. MORAVČÍKOVÁ, M.: *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, s. 163.

⁴⁰ Uvedené ustanovenie bolo upravené po vyhodnotení medzirezortného pripomienkového konania tak, že účel použitia príspevku štátu bol v konečnom znení vymedzený taxatívne; v Českej republike po prijatí zákona č. 3/2002 Sb. (Zákon o svobode náboženského vyznání a postavení cirkví a náboženských spoločností) Ústavný súd ČR zrušil ustanovenie tohto zákona, ktoré zakazovalo cirkvám použiť zisk z podnikateľskej činnosti na iné ciele než tie, ktoré sú súčasťou ich charakteristiky podľa legálnej definície s odôvodnením, že ide o neprípustný zásah do súkromnoprávnej povahy cirkví a zásah nie je odôvodnený žiadnym relevantným verejným záujmom (porv. PŘIBYL, Stanislav: *Financování cirkví v České republice a jeho slovenské inspirace*, in: *Vztahy štátu a cirkví v Európe: Súčasná otázky a trendy na začiatku 21. storočia*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví MK SR, 2008, s. 175-176.

V dôvodovej správe k zákonu sa explicitne uvádza, že „(navrhovaný systém) ... kladie dôraz na samostatné a nezávislé hospodárenie cirkví podľa vlastných rozpočtov“⁴¹, čo je úplne v súlade s dikciou príslušných ustanovení Ústavy Slovenskej republiky a zákona č. 308/1991 Zb. (v platnom znení), podľa ktorých cirkvi spravujú svoje záležitosti nezávisle od štátnych orgánov⁴². V dôvodovej správe k návrhu zákona o finančnej podpore činnosti cirkví sa okrem toho uvádza, že „k nezávislému postaveniu cirkví patrí aj ich právo hospodáriť samostatne podľa vlastných rozpočtov, ktoré si samostatne schvaľujú“⁴³.

To, čo zákon č. 370/2019 Z. z. mení, je kritérium výšky priznaného príspevku pre danú cirkev. Doterajšia legislatíva vychádzala z počtu duchovných, avšak ich počet – v pastorácii, v ústavoch na výchovu duchovných a v ústrediach cirkevnej administratívy – si cirkvi po roku 1989 už určovali sami, čo bolo vždy potenciálnou záťažou pre štátny rozpočet. Na druhej strane však stále pretrvávajúci systém tabuľkových plátov (osobných požitkov) duchovných bol výrazom nielen rigidného prístupu k materiálnemu zabezpečeniu duchovných, ale aj toho, že pri existencii plátov, určených nariadením vlády mali registrované cirkvi a náboženské spoločnosti v pozícii zamestnávateľa povinnosť poskytovať „osobné požitky“ duchovným v súlade s uvedeným nariadením, t.j. v súlade s pracovnoprávnymi predpismi. To sa však s ohľadom na ich možnosti nerealizovalo⁴⁴. Platy (mzdy, odmeny, osobné požitky) pre duchovných sú podľa nového prístupu – v zmysle zákona č. 370/2019 – ponímané ako „náklady cirkví súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa“⁴⁵ a patria medzi tie činnosti, na ktoré je možné použiť príspevok štátu. Jednotlivé zložky platu, – podľa terminológie zákona č. 218/1949 Zb. a už legislatívne zrušeného spojenia „osobný požitok“ – už nový zákon neustanovuje a ponecháva týmto spôsobom určenie štruktúry a výšky platu duchovného v kompetencii registrovaných cirkví. Popritom však registrované cirkvi a náboženské spoločnosti musia zo štátneho príspevku uhradiť všetky povinné výdavky

⁴¹ Porov. Dôvodová správa k zákonu o finančnej podpore cirkví a náboženských spoločností (všeobecná časť); dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/-/SK/dokumenty/LP-2019-67>

⁴² Článok 24 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky a § 5 ods. 2 zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

⁴³ Dôvodová správa k zákonu o finančnej podpore cirkví a náboženských spoločností (osobitná časť), k § 6.

⁴⁴ Porov. KRIŽAN, Viktor: *Niekoľko úvah k odmeňovaniu duchovných – II. časť*; dostupné na: https://www.vsehrd.cz/clanek/niekolko-uvah-k-odmenovaniu-duchovnych-ii-cast_cad34fe1-614c-4891-92d6-93d4dae88473

⁴⁵ § 6, ods. 1 zákona č. 370/2019 Z. z.

súvisiace s pracovnoprávnym pomerom duchovného, ako sú napríklad odvody na zdravotné poistenie a sociálne poistenie⁴⁶.

Podľa novej právnej úpravy je kritériom výšky priznaného príspevku od štátu údaj o náboženskom vyznaní, zistený z posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov Štatistickým úradom alebo údaj o počte členov cirkví, zistený z návrhu na registráciu cirkvi podľa § 11 zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Záver

Katolícka cirkev prostredníctvom noriem kánonického práva nepredpisuje svoju koncepciu materiálneho zabezpečenia klerikov ako všeobecne záväzný model v partikulárnych cirkvách vo svete. Riešenie tejto otázky je koniec-koncov legislatívne v kompetencii štátu, katolícka cirkev však vyzýva štátne orgány na spoluprácu s partikulárnou cirkvou pri zákonnej úprave týchto otázok. Svojím koncepčným prístupom k zabezpečeniu primeraného živobytia vlastných duchovných v súčasnosti (*congrua sustentatio, honesta sustentatio, remuneratio*), či už historicky, prostredníctvom cirkevného desiatku a cirkevného benefícia⁴⁷, ovplyvnila v mnohých štátoch príslušné vnútroštátne zákonodarstvo. Model podpory cirkví od štátu (či už vo forme cirkevnej dane alebo priamych dotácií) je stále najrozšírenejším modelom financovania cirkví a náboženských spoločností v Európe.

Po sedemdesiatich rokoch zákonodarca zrušil jeden z najdlhšie účinných zákonov a modifikoval prístup štátu k problematike materiálneho zabezpečenia cirkví. Podľa dôvodovej správy k zákonu o finančnej podpore činnosti cirkví Slovenská republika prostredníctvom schváleného zákona č. 370/2019 Z. z. napĺňa predpoklady splnenia záväzkov, vyplývajúcich z uzavretých základných zmlúv s registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Táto formulácia je síce korektná, pretože nie je v rozpore s prevzatými záväzkami z uvedených zmlúv, ale na druhej strane splnenie záväzkov nastane až prijatím proponova-

⁴⁶ Dôvodová správa k zákonu o finančnej podpore cirkví a náboženských spoločností (osobitná časť), k § 6.

⁴⁷ Je zaujímavé, že klerik mohol ešte podľa kánonického práva v stredoveku pod vplyvom doktríny o zákaze úrokov prísť o benefícium, ak poskytoval pôžičku na úrok a status plnoprávneho člen cirkvi mohol získať až potom, čo vrátil to, čo nespravodlivo získal (porov. VLADÁR, Vojtech: Vymáhanie kánonickoprávneho zákazu úrokov v stredoveku a ranom novoveku. In: *Studia theologica*, 2019, roč. 21, č. 2, s. 59).

ných zmlúv.⁴⁸ Aj keď zákon č. 370/2019 nie je vybudovaný na výrazne odlišnej koncepcii materiálneho zabezpečenia než zákon č. 218/1949 Zb., predsa len zavádza nové mechanizmy poskytovania príspevku, ktoré podporujú vnútornú autonómiu registrovaných cirkví pri tvorbe vlastných rozpočtov. Štát však naďalej disponuje možnosťou kontroly hospodárenia so štátnym príspevkom a je oprávnený použiť sankcie podľa predpisov o porušení finančnej disciplíny pri nakladaní s príspevkom štátu (§ 2, ods. 2 zákona č. 370/2019 Z. z.)⁴⁹.

Bibliografia

Pramene

1. Allgemeines Dekret der Deutschen Bischofskonferenz zum Kirchnaustritt (20. 9. 2012); dostupné na: http://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/presse/2012-145a-Allgemeines-Dekret-Kirchnaustritt_Dekret.pdf
2. Codex iuris canonici 1917. (Slovenský preklad je súkromný).
3. Codex iuris canonici 1983 – Kódex kánonického práva 1983. Latinsko-slovenské vydanie. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1996.
4. Katechizmus katolíckej cirkvi; dostupné na: <http://www.katechizmus.sk/>
5. Materiál z legislatívneho procesu LP/2019/67 (Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností), dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/-/SK/dokumenty/LP-2019-67>
6. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica, dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=71951>
7. Sväté písmo; dostupné na: <https://www.mojabiblia.sk/>
8. Ústava Slovenskej republiky (zákon č. 460/1992 Zb. v platnom znení).
9. Zákon č. 122/1926 Sb. zák. a nar. (kongruový zákon).
10. Zákon č. 218/1949 Sb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.
11. Zákon č. 250/2007 Z. z. o ochrane spotrebiteľa a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov.

⁴⁸ V znení čl. 20, ods. 1 Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou sa uvádza, že „zmluvné strany uzavru osobitnú zmluvu o finančnom zabezpečení katolíckej cirkvi“.

⁴⁹ Zákon č. 523/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov

12. Zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností.

Literatúra

1. BEAL, John P. – CORIDEN, James A. – GREEN, Thomas J. : *New Commentary on the Code of Canon Law*. New York/Mahwah, N.J.: Paulist Press, 2000.
2. GREGOR, Martin: Reforma systému doplnkov kongruy v prvej Československej republike. In: *Revue cirkevního práva*, č. 68-3/2017, s. 75-100.
3. GYURI, Róbert: Cirkevná daň ako prostriedok financovania cirkví a náboženských spoločností (právne aspekty. In: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, s. 144-155.
4. HEJČL, Jan: Vlastnické právo kněze katolíckého k duchodúm cirkevním. In: *Časopis katolíckého duchovenstva*, roč. XLI, č. 5/1900, s. 305-311; č. 6, s. 365-371.
5. KRÍŽAN, Viktor: Niekoľko úvah k odmeňovaniu duchovných – II. časť; dostupné na: https://www.vsehrd.cz/clanek/niekolko-uvah-k-odmenovaniu-duchovnych-ii-cast_cad34fe1-614c-4891-92d6-93d4dae88473
6. MORAVČÍKOVÁ, Michaela: Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam. In: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.
7. ONDRÁŠEK, Lubomír Martin: Dopady štátneho financovania cirkví na ich verejnú službu. In: Moravčíková, Michaela (ed.): *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 41-48.
8. PESCHKE, Karl-Heinz: *Křesťanská etika*. Praha : Vyšehrad, 2004.
9. PŘIBYL, Stanislav: Dobrovoľná chudoba jako výzva pro život duchovných, in: *Financovanie cirkví a náboženských spoločností. História a súčasnosť*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 7-15.
10. PŘIBYL, Stanislav: Financování cirkví v České republice a jeho slovenské inspirace, in: *Vztahy státu a cirkví v Európe: Súčasná otázky a trendy na začiatku 21. storočia*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví MK SR, 2008, s. 170-181.
11. PŘIBYL, Stanislav: Ekleziologické aspekty financování cirkve a cirkevní restituce, in: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.): *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 59-69.
12. PROVOST, James H.: Some Canonical Considerations Relative to Clerical Sexual Misconduct, In: *The Jurist* 52 (1992), s. 615-641.

13. Slovník československého práva veřejného II., Brno : Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1932.
14. ŠABO, Martin: Štát a cirkvi na Slovensku – vývoj financovania cirkví. In: *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví Ministerstva kultúry SR 2006*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví MK SR, 2007, s. 105-113
15. ŠTEFANICA, Ján: Vývoj právnej úpravy štátneho financovania príjmu katolíckych duchovných na Slovensku v 20. storočí, in: BRTKO, R. – ČERBOVÁ, V. a kol: *Kontinuita a diskontinuita práva v 20. storočí I. Cirkevné, kanonické a konfesné právo*. Bratislava : Atticum, 2013, s. 123-134.
16. TRETERA, Jiří, R. – HORÁK, Záboj: *Slovník církevního práva*. Praha : Grada Publishing, 2011.
17. VLADÁR, Vojtech: *Dejiny cirkevného práva*. Praha : Leges, 2017.
18. VLADÁR, Vojtech: Vymáhanie kánonickoprávneho zákazu úrokov v stredoveku a ranom novoveku. In: *Studia theologica*, 2019, roč. 21, č. 2, s. 43-74.